

## ROZHLADY

### O POVAHE HERDEROVHO HUMANIZMU

Pri výskume dejín slovenskej filozofie XIX. storočia, predovšetkým jeho prvej polovice, stretneme sa často s menom nemeckého filozofa Johanna Gottfrieda Herdera (1744—1803). Od pobytu Juraja Palkoviča v Jene (1793) cez Kollára a Šafárika k Ľudovítovi Štúrovi tiahne sa živý styk Slovákov s učením tohto osvieteného Nemca, ktorý obohatil európsku filozofiu mnohými pozoruhodnými a na jeho dobu veľkými myšlienkami v oblasti dejín kultúry.

Z hľadiska marxistického prístupu k dejinám myslenia a k ideovej závislosti jednotlivých filozofov sme ďaleko od toho, aby sme zveličovali podiel Herderovho vplyvu na vznik a obsah slovenskej ideologickej produkcie v spomínanom období; jednako sa však musíme vyrovnat s príčinami, prečo naši myslitelia siahali práve po ňom, čo z neho čerpali a ako ním obohacovali svoje vlastné názhľady.

Buržoázni vedci z oblasti dejín filozofie a najmä literárnej histórie preskúmali pomerne vyčerpávajúcím spôsobom predmet našej úvahy (predovšetkým na probléme ideovej závislosti Kollára na Herderovi). No, ako to bolo charakteru buržoáznej vedy vlastné, obmedzili sa skoro výlučne na faktografickú, slovnú komparativistiku a došli preto k nesprávnemu, idealisticky nehistorickému stanovisku o nadšenom napodobňovaní Herderových humanitných a dejinných názhľadov bez prihliadania k domácim podnetom, ktoré toto „napodobňovanie“ umožňovali. Pretože buržoázni vedci skúmali filozofiu iba v ideologickej rovine, bez hlbšieho súvisu s jej spoločenským základom a účinkom, poväčšinou nepostihli ani u Herdera ani u našich osvietených a obrodeneckých mysliteľov príčiny ich demokratickej orientácie a neobjavili tak sám ústredný bod sympatií k Herderovi z našej strany.

V tejto krátkej úvahe chceme poukázať práve na tie momenty z Herderových názhľadov, ktoré ho ukážu ako ideového bojovníka proti feudalizmu, rovnako prehnitému feudalizmu, ako bol systém uhorský, a ktoré nám osvetlia pomer Slovákov k Herderovi aj z inej strany, ako sa to robilo doteraz.

Prirodzene, nepôjde tu o vyčerpávajúcu štúdiu. K takej práci by sa vyžadovala omnoho dôslednejšia materiálová a historiografická príprava, než akú sme jej venovali z hľadiska potrieb výskumu slovenského filozofického myslenia. Naša úvaha, vlastne poznámky k problému, vznikli z celkom konkrétneho podnetu, ktorý sa historikovi slovenskej filozofie vynorí pri hodnotení diel najmä Kollára a Štúra, ako sa analogicky iste vynorí aj českým filozofom pri analýze diela Jungmannovho, Palackého, Máchovho atď. Ide o to: akej povahy a akého ideového významu sú —

z hľadiska všeobecného pokroku — tie Herderove myšlienky, ku ktorým naši obrodenci obracali pozornosť? Učili sa u mysliteľa osvietenského, bojujúceho za rozšírenie ľudského poznania a prehlbenie spoločenskej morálky, či sa stali obeťou určitého povrchového klamu a nasledovali myšlienky, ktoré už boli na túto dobu prežitú a nemohli prispieť ani k myšlienkovému ani k spoločenskému pokroku?

Ak táto otázka súvisí predovšetkým s vyjasnením samotného Herderovho prínosu k dejinám nemeckého a európskeho myslenia, súvisí otázka, ktorú sme si nastolili na začiatku, t. j. otázka o príčine „slovenského herderovstva“ s analýzou našich pomerov a nášho myšlienkového vývinu.

V prvom rade sa nám teda treba dotknúť aspoň v krátkosti Herderovho myšlienkového profilu a premietnuť ho na pozadí doby, z ktorej vyrástlo a s ktorou je späté svojimi kladmi i obmedzeniami.

Túto prácu nám sťažuje okolnosť, že Herderovo dielo nebolo dosiaľ v dostatočnej šírke marxisticky analyzované a hodnotené. V nemeckej marxistickej filozofii je stále aktuálne a platné Mehringovo stanovisko k Herderovi, vyjadrené v dielach *Lessingovská legenda* a *Nemecké dejiny od konca stredoveku*.

J. G. Herder pochádza z východopruského mestečka Mohrungen. Keď za sedemročnej vojny ruské vojská obsadili Mohrungen, ušiel Herder s nimi do Kráľovca, aby sa vyhol vojenskej kariére, ktorú mu chystal jeho otec. V Kráľovci vyštudoval teológiu a odišiel do Rigy za učiteľa katedrálnej školy. Po štyroch rokoch opustil Rigu a cestoval po Európe. V Štrasburgu sa zoznámil s J. W. Goethem, s ktorým uzavreli priateľstvo a pomocou ktorého bol povolaný roku 1776 za generálneho superintendenta do Weimaru. Tam vydal svoje hlavné diela *Hlasy národov v piesňach* (*Stimmen der Völker in Liedern*) a *Myšlienky k filozofii dejín ľudstva* (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*).

Nemecko prežívalo v období Herderovho pôsobenia „dobu svojho veľkého politického a sociálneho poníženia“. Engels charakterizuje koniec XVIII. storočia v Nemecku takto: „Jediná žijúca masa hniloby a odporného rozkladu. Nikto sa tu necítil dobre. Remeslo, obchod, priemysel a roľníctvo sa rovnali temer nule; roľníci, obchodníci a továrnici pociťovali dvojnásobný tlak vydrídušskej vlády a zlého obchodu. Šľachta a kniežatá videli, že ich príjmy nemôžu napriek vysávaniu poddaných udržať krok s ich rastúcimi výdavkami, všetko išlo z kopca a po celej zemi vládol všeobecný pocit nespokojnosti. Nebolo vzdelania, nebolo prostriedkov, ako pôsobiť na mysle nás, nebolo slobody tlače, slobody občianskeho ducha, ba ani rozsiahlejšieho obchodu s inými krajinami — nič iba úbohosť a sebeckosť — malicherný, podlizavý, úbohý, čachrársky duch prenikol celý národ“.<sup>1</sup>

Jedinú nádej v lepšiu budúcnosť, konštatuje v tom istom súvisi Engels, prišla literatúra. Táto doba bola súčasne „zlatým vekom nemeckej literatúry“; okolo roku 1750 sa narodili všetci veľkí duchovia Nemecka, ktorí vyjadrovali odpor proti stavu vtedajšej nemeckej spoločnosti, roztrieštenej do celého radu štátov, sociálne vykorisťovanej vládcami a feudálmi a kultúrne obmedzovanej malomeštiackou úzkosťou pomerov. Despotický pruský štát na jednej strane a celý rad malých kniežatstiev, vydržujúcich si svoju prisluhujúcu administratívu a inteligenciu, ako aj ostatné sociálne a kultúrne protirečenia rozhorčovali najlepších nemeckých duchov tejto doby a podmienili vzápätie ich myslenia a tvorby na vysoký stupeň ideovej uvedomelosti a reformátorskej programovosti.

Na druhej strane zasiahlo dobové prúdenie, ktoré sa s vývinom kapitalizmu

<sup>1</sup> F. Engels, *Nemecko v predvečer revolúcie 1848*, Praha 1942, 17.

západoeurópskych štátov čoraz viac zosilňovalo, aj Nemecko. Buržoázny politický ideál slobody, rovnosti a bratstva, ako aj filozofické náhľady francúzskych osvietenecov, Rousseaua, Voltaira, Huma, Spinozu našli prístup aj do nemeckej spoločnosti a podnietili mladých nemeckých mysliteľov k hľadaniu novej, pokrokovej cesty k duchovnej tvorbe. Bola to ďalej i vlastná nemecká filozofia nedávnych dôb, veľké mysliteľské talenty, ako Leibniz a v súčasnosti Kant, ktorí boli problémovo intenzívne spätí s celoeurópskou filozofiou a na dedičstvo ktorých nadväzovali aj Herder, Fichte, Schelling a Hegel.

Pravda, politická nevyvinutosť a roztrieštenosť Nemecka, ako aj nedostatok opory, ktorú mala inteligencia v buržoázii, spôsobila závislosť inteligencie na panujúcich rodoch a kniežacej blahovoľnosti. Preto nemecká filozofia je plná kompromisov, nehľadá pokrok v proticirkevnej a protišľachtickej idelógii, ale utieka sa skôr k teoretickým špekuláciám a zostáva ponajviac v oblasti teologickej a idealistickej.

Veľkí nemeckí myslitelia tohto obdobia odrážajú teda znaky vnútorného, sociálneho a politického chaosu. V prvej epoche svojho vývinu „buržoázni klasici sami prekliali pruský štát ako sídlo barbarstva. Ak Lessing nazval pruský štát najotročkejším štátom v Európe, Klopstock, Herder a Winckelmann sa o pruskom despotizme a vydríduchovi národov vyjadrili ešte tvrdšie.“<sup>2</sup> V neskoršom období strácala myšlienková tvorba nemeckých buržoázných klasikov svoj sociálny hrot. Strácali nádej, ako hovorí Engels, a sami „najlepší a najsilnejší duchovia národa sa vzdali všetkej nádeje v budúcnosť národa“.<sup>3</sup>

Herderovo pôsobenie spadá do prvej epochy; do epochy, keď sa mladá nemecká buržoázia vymaňovala z feudálnych pút, ideove proti nim bojovala a pripravovala duchovnú revolúciu vo svojej vlasti. Aj keď ideologické ciele nadšencov zo skupiny „Sturm und Drang“, kam patril aj mladý Herder a jeho druhovia, boli skôr duchovným kvasom ako uvedomelým postojom, aj keď neboli späté v prvom rade s domácimi nemeckými problémami a potrebami širokých vrstiev národa, predsa predstavovali určité úsilie o začlenenie nemeckého hnutia do boja európskych národov o nový životný náhľad a slobodný vývin národov.

Herderov postoj k nemeckej skutočnosti bol tiež kritický. Nehol ani natoľko podmienený jeho príslušnosťou k spomínanej skupine „Sturm und Drang“, ale predovšetkým vlastnými zážitkami v mladosti a citlivou reakciou na sociálny útlak a pruský vojenský despotizmus, ktoré sa ho dotýkali už od útleho detstva. Povahou bol skôr však lyrik ako revolucionár a štúdium teológie, ktoré si vybral, bolo v súhlase s jeho vlastnou náklonnosťou. Mehring konštatuje, že Herderov vzťah k náboženstvu bol vo veľkej miere motivovaný aj jeho ťažkým životom v mladosti. „Veď biblia mu bola v samotárskych a pochmúrnych dňoch jeho detstva jediným prameňom duchovného občerstvenia“.<sup>4</sup>

Teologické pravdy uspokojili iba malú časť Herderovej osobnosti. Čoskoro sa objavil u neho nepotlačiteľný prírodovedecký a historický záujem, ktorý vysoko prerástol kresťansko-evanjelický základ jeho svetonáhľadu, aj keď na ňom pevne spočíval.

Symbióza náboženských a vedeckých prvkov nebola v tomto období v európskej, a toľkož nie v nemeckej filozofii zriedkavým a nevysvetliteľným zjavom. Súveky stav prírodných vied a vedeckého myslenia vôbec (rátajúc do toho aj mechanistický ma-

<sup>2</sup> F. Mehring, *Německé dějiny od konce středověku*, Praha 1953, 64.

<sup>3</sup> F. Engels, c. d., 18.

<sup>4</sup> F. Mehring, c. d., 71.

terializmus) nebol koncom XVIII. storočia ešte uspôsobený dať dostačujúce argumenty pre odpútanie od teológie v niektorých principiálnych otázkach. Na Herderovom diele jasne vidieť stopy veľkého historického a prírodovedeckého talentu, ktorý je však dobovo obmedzený svojím náboženským idealizmom a vierou v stvoriteľa a ktorý zotrúva pri idealistickej špekulácii tam, kde nemá dostatok opory v súčasných prírodných vedách.

Životná úloha, na ktorú sa Herder podujal, bolo napísať univerzálne dejiny vývinu ľudstva a jeho kultúry; v jeho poňatí sa tieto dejiny majú začínať opisom vývinu Zeme a tvorstva, t. j., neživej aj živej prírody, bez ktorej je podľa neho jednostranný každý pohľad na človeka a jeho dejiny. Táto úloha bola na jeho dobu prináročná a jednako sa mu na obrovskom materiáli podarilo aspoň náznakove „ukázať vo všeobecných črtách cestu, o ktorej neskoršie všetok veľký pokrok v historickom bádaní potvrdil, že ľudstvo ňou skutočne kráčalo a kráča“.<sup>5</sup>

V čom spočíva teda hlavný Herderov obohacujúci prínos v porovnaní so starším súvekým osvieteniským myslením? Po prvé je to jeho dynamické a celostné poňatie vývinového procesu vesmíru a ľudstva (aj keď je Herder miestami nedôsledný a pracuje romantickou konštruktívnou metódou, možno jasne nájsť u neho zárodky prírodovedeckého evolucionizmu); po druhé je to pokus o aplikovanie organicistického hľadiska na históriu národov a utváranie ľudskej kultúry. Toto organicistické hľadisko vedecky síce neobstoí (a neskoršie sa používalo dokonca ako argument proti triednemu chápaniu vývinu ľudskej spoločnosti), jednako má u Herdera pokrokový význam, lebo mu bolo mocným dôvodom proti utláčaniu a diskriminácii národov.

Svoje náhľady o dejinách a humanite rozvádza Herder súhrnne už v spomínaných spisoch *Myšlienky k filozofii dejín ľudstva* (1784—1791) a *Listy k podpore ľudskosti* (1793—1797). Ontologický základ oboch diel je síce dôsledne idealistický a vanie z nich viera a oslava stvoriteľa, jednako je samotný vývinový proces prírody a ľudstva opísaný realisticky, so zmyslom pre historickú pravdivosť. V prírode vidí Herder prebohatú rozmanitosť javov a tvarov, vzájomne pospájaných a tvoriacich organickú jednotu. Človeka zasadzuje medzi ostatné prírodné organizmy a ústredné miesto, ktoré mu určuje v prírodnej ríši pre najvyššie vyvinuté duchovné schopnosti, nijako nenarušujú spojitosť človeka s ostatným tvorstvom. Príroda vôbec nepozná stav izolovanosti a strnulosti. „Všetko na Zemi je zmena; tu neplatí nijaký predel, nijaké ľudskou potrebou vytvorené delenie zemegule alebo mapy. Ako sa točí guľa, točia sa na nej hlavy i podnebie, mravy a náboženstvo, rovnako ako srdce a odev“.<sup>6</sup> Najvyšší zákon prírody je zákon pohybu a vytvárania nových tvarov. Aj naša Zem prešla rozličnými prevratmi, kým sa stala tým, čím je dnes. A prechádza prevratmi do nekonečna, preosievajúc svoje tvory na site vzniku a zániku. Zánik nie je absolútny, ale zdanlivý, je to premena tvarov a foriem. „Nikdy však nepostihne zánik vnútro prírody, ktorá povznesená nad každý rozklad, povstáva vždy ako fénix zo svojho popola a kvitne novými silami“.<sup>7</sup>

Východiskom svojich úvah o dejinách ľudstva robí Herder zámerne prírodu a Zem, aby na nich demonštroval všeobecné zákonitosti vývinu. Cieľom jeho výskumu je však človek. Ale kým príde k nemu, prebehne v krátkosti aj celú stupnicu tvorstva. Najprv sa dotýka prírody anorganickej, potom ríše rastlinnej, „ktorá je vyšší druh ustrojenia ako všetky útvary anorganické“ a ktorá tvorí nevyhnutný

<sup>5</sup> F. Mehring, c. d., 72.

<sup>6</sup> J. G. Herder, *Vývoj ľudskosti*, Praha 1941, 24.

<sup>7</sup> J. G. Herder, c. d., 22.

predpoklad pre ďalší vývinový stupeň — rišu zvierat. Podľa Herdera zvieratá i človek sú produktami prírody. Temer „darwinisticky“ znie Herderova téza o zvieratách ako „starších súrodencoch človeka“ a o sebazáchovnom boji ako prostriedku ďalšieho vývinu a udržania rovnováhy v prírode. Keď zanedbáme v týchto úvahách Herderove nábožensko-kazateľské pripomienky o božskej prozreteľnosti a všemúdrosti, musíme mu priznať určitú jasnosť a smelosť v prírodovedeckých postrehoch aj bohatstvo materiálu, ktorý za týmto účelom zozbieral. Jeho poznatky z botaniky, zoológie a anorganiky sa opierajú o všetok predchádzajúci výskum a anticipujú úspešne jeho ďalší vývin. Preto fakty a zmysel pre hľadanie súvislostí medzi nimi zatláčajú často do pozadia jeho náboženstvo a dajú vyniknúť prírodovedeckej pravde o prirodzenom vývine človeka. V prírodovedeckých náhľadoch vyskytuje sa u Herdera však základné protirečenie, pretože mu vyššie spomínané náhľady nijako nebránia veriť v stvoriteľa a v zasahovanie boha do prírodných i ľudských vecí.

Človek je podľa Herdera koruna tvorstva a v ňom dostúpila príroda doteraz svoj tvorivý vrchol. Človek je stredom prírody a zjednocuje v sebe všetko, čo okolo neho žije. Jeho hlavné znaky, ktoré ho odlišujú od ostatných prírodných organizmov sú: rozumová schopnosť, spôsobenosť pre jemnejšie zmysly, pre zručnosť a reč, ako aj uspôsobilosť pre jemnejšie pudy, najmä pre slobodu. Tieto schopnosti, ktoré sú ľudskému rodu od prírody vlastné, musí však človek pestovať tak, aby boli úmerné stupňu, na ktorý ich ľudský rod pri svojom historickom vývine priviedol. Lebo vývin človeka sa nezastavil jeho vznikom, t. j. vznikom človeka-zvierata, najnižšieho člena v refazi nového druhu tvorov, ako hovorí Herder. Všetky schopnosti sa vyvíjajú s vývinom človeka a majú smerovať k opravdivej humanite a náboženstvu.

Tým prechádza Herder na pole ľudských dejín. A ako sa mu v oblasti prírodnej javil vývin ako jednotný, pri všetkej diferencovanosti a protirečivosti (Herder používa aj výraz antagonistické sily) súvislý proces, ktorý začína v hmote a končí u človeka, tak sa mu vývin ľudstva javí ako jediný proces toho istého ľudského rodu. Téza, že ľudské pokolenie na zemi je jediný rod, je základnou tézou Herderovej filozofie dejín a ideálu humanity. Človek nie je nezávislou substanciou ani v pomere k prírode, tým menej je izolovaný človek od človeka, národ od národa, rasa od rasy. Tzv. rasy a variety sú len umelé rozlíšenia, ktoré medzi ľudí vsunula „prihorlivá veda“. Jediné ľudské pokolenie sa aklimatizovalo na rozličných miestach zeme a preto sú všetci ľudia bratmi a sestrami, či sú to už bieli Európania, či americkí Černosi, či ázijskí Mongoli. Niet ľudí menejcenných a nadradených, a veda, ktorá podávala dejiny z takéhoto hľadiska, podávala ich skreslene.

Okrem jednotného rodu má Herder poruke viacero argumentov, ktorými dokazuje rovnocennosť ľudí. Sú to predovšetkým spomínané rozumové a zmyslové schopnosti, ktoré sú všeobecné a ktoré sa iba modifikujú u rozličných národov podľa potrieb života v rozličných konkrétnych prostrediach. Tak vidí Herder vo vzniku národných jazykov a národných kultúr ten istý rozumový princíp, ktorý hľadá určujúce znaky pre veci a označuje ich slovami. Reči prikladá Herder popri rozume najväčší význam v utváraní ľudskej kultúry. V jeho náhľadoch na jazyk prejavuje sa už naplno romantizmus, ktorý bol čiastočne badateľný aj v predchádzajúcich úvahách o prírode.

Všetky ľudské vedy a všetko umenie bolo vynájdené napodobňovaním, rozumom a rečou. Reč sa mení s každým národom a je najintímnejším, najcharakteristickejším prameňom jeho poznania. Je bezpečným krytom myšlienok, dejín, náboženstvu a mravov každého národa, je nesmrteľným dedičstvom jeho ducha a srdca



z pokolenia na pokolenie. Tieto náhľady na reč pôsobili podnetne na vznik jazykovedných disciplín nielen v samom Nemecku (porovnávací jazykospyt, počiatky národopisu) ale, ako poukážeme ďalej, boli silnou oporou aj Štúrovho zápasu o spisovnú slovenčinu.

V *Listoch na podporu ľudskosti* sťažuje si napr. Herder na nemeckých odrodilcov (myslí tým najmä šľachtu) a ostro kritizuje tých, ktorí si nevážia nemecký jazyk. Konštatuje, že iba najnižšie triedy sú pomaly verné materinskej reči. A predsa iba materinským, ľudovým jazykom možno vychovávať, len ním možno udržiavať poriadok a čisté mravy. Kto opovrhne jazykom svojho národa, zneuctieva najšťastnejšie publikum a stáva sa jeho najnebezpečnejším nepriateľom. A naopak. Kto jazyk národa zdokonaľuje, ten prispieva k posilneniu a vzdelaniu národa a tvorí z neho jednotné teleso. Je zrejmé, že Herderove názory na národné jazyky sú v súvisе so súvekým procesom utvárania buržoáznych národov a prejavuje sa v nich jeho humanitno-demokratická orientácia.

Rovnako dobove podmienené javia sa Herderove názory na humanitu, aj keď pri nich argumentuje veľmi často náboženstvom. Humanitu nepovažuje Herder za produkt nejakej doby, alebo výsledok vplyvu nejakého mysliteľa. Humanita je podľa neho charakter ľudského rodu, ktorý mu je daný už v momente zrodu ako dispozícia. Súčasná doba prispieva podľa Herdera iba preto k rozšíreniu humanity, lebo poznajúc humanitný cieľ nášho určenia, požaduje od ľudí a národov rešpektovanie ľudskosti, ľudských povinností a práv, ľudskej a národnej dôstojnosti. Súčasná doba má podľa Herdera preniknúť ľudí vedomím humanitného poslanca človeka na svete a presvedčiť ich, že tomuto poslaniu nemožno uniknúť ani sa ho vzdať.

Popri rozume a reči vidí teda Herder všeobecné ľudské vlastnosti aj v schopnosti k humanite a ďalej v náboženstve ako najvyššej forme humanity. Humanita je základným znakom ľudskej prirodzenosti a všetky extrémne, ničivé sily musia postupom času podľahnúť silám konštruktívnym a výstavbe celku. „Či by v ľudskom živote nemal vládnuť práve ten istý zákon, ktorý pomocou vnútorných síl tvorí z chaosu poriadok a vnáša pravidelnosť do ľudského zmätku?“ — pýta sa Herder. Nie, odpovedá, dejiny ukazujú, že čím sa ľudstvo vyvíja ďalej napred, tým viac pribúda v ňom rozumu a humanity. Ešte nám je však určené prejsť mnohými kultúrnymi stupňami, kým dôjdeme k ideálu dokonalosti a spravodlivosti, ktoré sú základom šťastia a blahobytu človeka. Podľa zákonov svojej vnútornej povahy musí rozum a spravodlivosť nadobudnúť postupom času väčšieho uplatnenia a podporovať trvalejšiu ľudskosť. Každý človek a každý národ môže a má prispieť k tomuto dielu. V ľudstve, ktoré sa stále obnovuje, niet nijakej takej hodnoty, ktorá by sa stratila, niet takej pravdy, ktorá by bola v svojej alebo v budúcej dobe úplne zbytočná a nerozširovala ľudský pokrok.

Herderov optimizmus a viera v rozum, ako sa nám javí v týchto statiach, je hlbšia ako u ostatných nemeckých osvietenecov. No súčasne vystupuje všade ako protiklad aj jeho hlboká viera v dôležitosť náboženstva. Na jednej strane považuje vývin ľudstva k dokonalosti, rozumu a spravodlivosti za takú objektívnu zákonitosť, ako sú zákonitosti prírodné. „Humanita, t. j. rozumnosť a spravodlivosť vo všetkých triedach a všetkých ľudských záležitostiach nie je výsledkom svojvoľnosti nejakého vládcu alebo vplyvu tradície, ale výsledkom prírodných zákonov, v ktorých spočíva podstata ľudskej prirodzenosti.“<sup>8</sup> Na druhej strane je však Herderovi humanita božským princípom v ľudskom pokolení a tak aj tu sa prejavuje jeho nedôslednosť a protiklad medzi náboženstvom a vedeckejším ponímaním problémov.

<sup>8</sup> J. G. Herder, c. d., 301.

Kritérium humanity, rozumnosti a spravodlivosti je pre Herdera odrazovým mostom hodnotenia národov, štátov a kultúry. Podľa Herdera má historik, ak chce byť k národom spravodlivý, ak chce získať úplné poznanie, študovať všetky národy a štátne formy od najstarších dôb do prítomnosti. Jednako má pri hodnotení prihliadať k tomu, ako zdolali jednotlivé národy úlohu humanity a ako priviedli kultúru na vyšší stupeň. Z tohto hľadiska prebieha Herder históriou národov a vládnych foriem, ostro kritizujúc tie, ktoré boli založené na princípe despotizmu, násilia a brutality. Naopak, jeho sympatie a vrúcny obdiv patrí tým národom, ktoré prispeli svojím vkladom k rozšíreniu pravej ľudskej vzdelanosti a potvrdili tak objektívnu platnosť a závažnosť humanity.

V predchádzajúcich odstavcoch sme uviedli niektoré Herderove náhľady, ktoré sú však iba zlomkom zo sústavy jeho podnetných myšlienok. Vybrali sme práve tie, o ktorých sa domnievame, že sú podstatné pre poznanie jeho novej humanitnej orientácie v náhľadoch na človeka a historický vývin ľudstva. Keď sme si na začiatku postavili otázku o charaktere a ideovom význame Herderovho diela, môžeme si ju na citovanom materiáli zodpovedať. Herder bol naozaj veľký osvieteneský mysliteľ s výraznými črtami humanitného demokratizmu. Azda iba v takých prehnitých a smutných pomeroch, v akých Herder žil a ktoré nenávidel, mohlo vzniknúť dielo takej úprimnej lásky k prírode, k človeku a národom, k celku ľudstva a vesmíru, aká vanie z každého Herderovho riadku. Jeho dielo je básnicko-filozofická oslava prírody, jej tvorivej mohutnosti, vyzdvihnutia človeka ako stredobodu vesmíru, ktorý, ak bude nasledovať a múdro užívať svoju prirodzenosť, môže stvoriť na svete ríšu dokonalosti; zároveň je to protest proti násiliu, útlaku a neslobode vo vzťahoch medzi ľuďmi a národmi. Herderovo dielo je založené na princípe viery v rozum ako najvyšší produkt a cieľ prírody, ktorý umocňuje ešte aj princípom citovým a tak tvorí v dejinách filozofie prechod od osvietenstva k romantizmu.

Charakteristické znaky jeho myslenia svedčia na jednej strane o príbuznosti s francúzskym osvietenstvom, na druhej poukazujú na ďalšie vývinové cesty nemeckej prírodnej filozofie, ako sa prejavuje v diele Schellinga a Hegla, a podnetne vplývajú na rozvitie buržoáznych vlastivedných disciplín doma aj za hranicami. Možno preto povedať, že Herderove náhľady a poznatky jasne hovoria o svojom buržoáznom pôvode. K stredovekému mysleniu má Herder odmietavý postoj a podobne je terčom jeho kritiky aj feudálno-stredoveký politický ideál a jeho morálne princípy. S najväčšou sympatiou hovorí však o starogréckych klasikoch, o renesancii a reformácii.

Literatúra a filozofia Herderových súčasníkov a najbližších nasledovníkov sú mu poplatné za mnohé podnety a naznačenie cesty. Rozhodujúci vplyv má na Goetheho, ktorému odkryl nový svet historickým nahliadnutím do podstaty poézie. Sú si blízki aj svojimi prírodovednými záujmami. Pri štúdiu Herderových myšlienok sústavne narážame na prvky dialektickej metódy, ktoré značným podielom umožnili dosiahnuť vysoký stupeň dialektického myslenia v neskoršom absolútnom idealizme Heglovom. V neposlednom rade zisťujeme aj očividnú podobnosť niektorých Herderových náhľadov o vývine tvorstva s modernými prírodovedeckými náhľadmi o vývine, pravdaže, Herderov evolucionizmus je ešte nerozvinutý a pre nedostatok vedeckých biologických dôkazov iba zárodkový. Súčasne je diskreditovaný Herderovým náboženstvom, ktoré nám miestami zabraňuje, aby sme jasne pochopili, či je Herder skutočne presvedčený o prirodzenom vzniku človeka z nižších organizmov a či verí v akt stvorenia.

Rovnako ako v prírodovedeckých náhľadoch, javí sa Herder synom svojej doby

a triedy aj v náhľadoch historických. Nemecká buržoázia bojovala koncom XVIII. a na začiatku XIX. storočia za národné zjednotenie a prekonanie feudálnej roztrieštenosti, ktorá podlamovala životné sily nemeckého národa. Herder sa dotkol v svojom diele, viac ako ktorýkoľvek iný Nemec všeobecných, národné a štátne hranice presahujúcich myšlienok o prirodzenom práve na samohytnosť a slobodu národov. Jeho vzťah k všetkým národom je nielen humanistický, ale aj demokratický. Z hlbokého ponoru do dejín ľudstva sa presvedčil, že sa historici minulosti dali zviešťať často vonkajšími znakmi národov a oceňovali ich podľa fyzických schopností, počtu vojenských víťazstiev a dobytých území. V súčasnosti sa mu zdalo nebezpečným šovinistické stanovisko národov, najmä panujúcich, a ostro kritizoval akékoľvek snahy o národnú výlučnosť. Herderovo humanistické stanovisko a jeho záujem o vystopovanie príčin duchovného a kultúrneho stavu národov ho doviedlo k rešpektovaniu a oceňovaniu všetkých národov, aj tých, ktoré sa doteraz v dejinách neuplatnili.

Popri známych „historických“ národoch dotýka sa Herder vo svojej filozofii dejín novým spôsobom najmä národov slovanských. Pre závažnosť tejto kapitoly vo vzťahu k našim dejinám uvádzame jeho myšlienky o slovanských národoch v plnom znení.<sup>9</sup>

### SLOVANSKÉ NÁRODY

Slovanské národy zaberajú na zemi viac miesta ako v dejinách okrem iného aj preto, lebo žili vzdialenejšie od Rimanov. Známosť o nich máme najprv na Done, neskoršie na Dunaji, v prvom prípade medzi Gótmami, v druhom medzi Hunmi a Bulharmi, s ktorými spoločne často veľmi znepokojovali rímsku ríšu, a to väčšinou len ako národy vlečené s nimi, pomocné alebo služobné. Napriek tomu, že tu i tam sú zaznamenané ich činy, neboli nikdy národom vojnových a dobrodružných podujatí ako Nemci; skôr sa ticho uberali za nimi a obsadili uprázdnené miesta a kraje, až napokon zaujali tú obrovskú oblasť, ktorá siaha od Donu k Labe, od Baltického mora až k Jadranskému. Ich sídla po severnej strane Krapát sa tiahli od Lüneburgu cez Meklenbursko, Pomoransko, Braniborsko, Sasko, Lužicu, Čechy, Moravu, Sliezsko, Poľsko a Rusko; a po južnej strane, kde už zavčasu držali Valaško a Moldavsko, šírili sa s podporou rozličných okolností vždy širšie a širšie, až ich cisár Heraklius prijal aj do Dalmácie a až založili postupne kráľovstvo slavonské, bosenské, srbské, dalmatínske. Práve tak sa rozmnožili aj v Panónii, z Friulu potom vnikli do juhovýchodného cípu Nemecka, takže sa ich územie uzavrelo Štýrskom, Korutanskom a Kranskom: je to najrozsiahlejšia oblasť, akú ešte dnes v Európe obýva nejaký národ. Usadili sa všade, aby prevzali vlastníctvo zeme opustenej inými, aby ju vzdelávali a užívali ju ako kolonisti, pastieri a poľnohospodári; po všetkom tom predošlom pustošení, po všetkom tom sťahovaní národov bola teda ich nehluchá, príčinlivá prítomnosť týmto krajinám na prospech. Mali v láske poľnohospodárstvo, dostatok stád a obilie, tak isto rozličné domáce zručnosti, a s výrobkami svojej zeme a pilnosti otvorili všade užitočný obchod. Na Baltickom mori postavili, počnúc Lübeckom, rad prímorských miest, medzi ktorými Vineta na ostrove Rujana bola akýmsi slovanským Amsterdamom; tak udržiavali styky tiež s Prusmi, Kuroncami

<sup>9</sup> Text pretlmočujeme z českého vydania J. G. Herdera, *Vývoj lidskosti*, Praha 1941, 330—333, po porovnaní s nemeckým skráteným vydaním Herderovho diela „*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*“, pripraveného E. Kugelmanom, Berlín 1914.



a Lotyšmi, ako je zrejmé z jazyka týchto národov. Na Dnepri vystavali Kijev, na Volge Novgorod; z obidvoch sa čoskoro vyvinuli kvitnúce mestá, ktoré spájali Čierne more s Baltom a dodávali severnej a západnej Európe tovar Východu. V Nemecku sa venovali baníctvu, vedeli taviť a zlievať kovy, pripravovali soľ, tkali plátno, varili medovinu, sadili ovocné stromy a viedli svoj svojrázny život veselých, hudby-milovných ľudí. Mali krotké mravy, boli pohostinní až k rozhadzovačnosti, ľúbili voľnosť vidieka, ale boli poddajní a poslušní, protivilo sa im lúpenie a plienenie. To všetko nezmohlo nič proti útlaku, naopak, prispelo k nemu. Lebo neuchádzajúc sa o nadvládu nad svetom, nemajúc bojachtivé dedičné kniežatá a stávajúc sa radšej poplatnými, len keď mohli v pokoji obývať svoju zem, umožnili početným národom, najmä však národom nemeckého kmeňa, aby sa na nich ťažko prehrešili.

Už za Karola Veľkého sa začali tie utláčateľské vojny, ktoré mali zjavne za príčinu obchodné výhody, aj keď používali ako zámienu kresťanské náboženstvo, pretože hrdým Frankom muselo byť prirodzene pohodlné zotročovať pilný, poľnohospodárstvo a obchod pestujúci národ namiesto toho, aby sa tieto znalosti sami naučili a ich pestovali. Čo Frankovia začali, dokončili Sasi; na celých územiach boli Slovania vykynožení alebo uvrhnutí do nevoľníctva, a ich pozemky boli rozdelené medzi biskupov a šľachticov. Ich obchod na Balte zničili severskí Germáni; ich Vineta smutne skončila v rukách Dánov a ich zvyšky v Nemecku sa podobajú tomu, čo urobili Španieli z obyvateľov Peru. Aký div, keby po stáročiach ujarmenia a najhlbšieho roztrpčenia tohto národa proti jeho kresťanským pánom a drancovateľom klesla ich mäkká povaha až na stupeň ľstivej, krutej otrockej ľahostajnosti? A predsa všade, najmä v krajinách, kde užívajú určitú slobodu, je ešte zjavný ich starý ráz. Tento ľud sa stal nešťastným preto, lebo pri svojej láske k pokoji a k domácej príčinlivosti si nevedel dať nijaké trvalé vojenské zriadenie, hoci mu nechýbala statočnosť v rozhorčenom odpore. Nešťastie bolo v tom, že jeho postavenie medzi národmi zeme ho uviedlo na jednej strane do takej blízkosti k Nemcom, na druhej strane zase vydávalo jeho nechránené tylo všetkým vpádom východných Tatarov, pod ktorými, najmä pod Mongolmi mnoho skúsil a mnoho trpel. No koleso meniaceho sa času sa nezadržateľne krúti; a keďže tieto národy väčšinou obývajú úsek Európy, ktorý by bol najkrajší, keby bol úplne vybudovaný a keby sa v ňom začal obchod; keďže tiež nie je inak možné ako myslieť si, že zákonodarstvo a politika v Európe budú musieť podporovať a aj budú podporovať čoraz viac tichú pilnosť a pokojný styk národov, nuž aj vy, tak hlboko klesnuté, kedysi pilné a šťastné národy napokon tiež raz precitnete za svojho dlhého, ťažkého spánku, budete oslobodené zo svojich otrockých refazí, budete užívať ako vlastníctvo svoje krásne kraje od Jadranského mora až po Karpatské pohorie, od Donu až po Muldu, a na nich budete môcť sláviť svoje staré slávnosti pokojnej práce a obchodu.

Keďže máme krásne a prístupné príspevky k dejinám tohto národa z celého radu krajín,\* treba si priať, aby aj medzery ostatných boli vyplnené, aby sa zozbierali zvyšky ich zvykov, piesní a povestí, ktoré čoraz viac miznú, a aby sa konečne podali dejiny tohto kmeňa národov v celosti, ako si to vyžaduje obraz ľudstva.

Touto kapitolou získal Herder predovšetkým sympatiu našich mysliteľov národného obrodovania. Ona sa stala prvým impulzom, aby siahli k dielu Nemca, ktorý sa s pochopením obrátil k slovanským národom a vzniesol dokonca kritické poznámky na svoj vlastný národ za previnenia na Slovanoch.

---

\* Frisch, Popovič, Müller, Jordan, Stritter, Gerken, Möhsen, Anton Dobner, Taube, Fortis, Sulzer, Rossignoli, Dobrovský, Voigt, Pelcl a i.

Pri bližšom oboznámení sa s Herderovou filozofiou dejín a humanity nadchli sa mladí, v Nemecku študujúci Slováci aj inými jej myšlienkami, ktoré zodpovedali našim vlastným domácim potrebám. Stupňu spoločenského a kultúrneho vývinu u nás vyhovoval najmä Herderov osvietený racionalizmus, zdôrazňovanie rozumu, spravodlivosti, slobody a humanity ako cieľa vývinu ľudstva. Nie bez podstatného významu bola skutočnosť, že Herder aj pri svojom prírodovedeckom evolucionizme nezavrhol náboženstvo, ktoré u našich obrodeneckých mysliteľov ešte malo pevné korene. Tie náhľady, ktoré im pre svoju „odvážnosť“ alebo odťažitosť od vlastného problému nevyhovovali, nechávali stranou (napríklad náhľady prírodovedecké). A tak si Herdera vlastne prispôbovali a vyexcerpovali „pragmatistickým“ spôsobom.

Nebudeme sa púšťať do obsiahlejšej analýzy filozofických náhľadov u nás, učiteľom ktorých bol J. G. Herder. Chceme len znovu konštatovať, že hlavná príčina, pre ktorú sa ideológovia slovenského národného obrodzenia priklonili k Herderovi, spočívala v demokratickom a humanitnom ráze jeho myslenia a že toto myslenie poskytovalo na svoju dobu pokrokovú formuláciu niektorých ústredných, životných otázok národov, bojujúcich za slobodu. Naša obrodenecká generácia, ktorá sa po stáročiach útlaku cítila na úsvite novej epochy národného života, našla v Herderovi nielen reálny prísľub veľkej slovanskej budúcnosti, nielen abstraktné heslo slobody a humanity, ale aj rozvedenie príčin, pre ktoré slovanské národy nemohli zaujať v dejinách také rozsiahle miesto, aké zaujímajú na zemeguli. Zároveň, a to je nemenej dôležité, naši obrodenci našli v Herderovej stati o Slovanoch aj zlomkovitý, ale pre nich jasne zrozumiteľný program, čo podniknúť ďalej v záujme zlepšenia daného stavu našich národov, aby sa dohonilo to, čo sa na kultúrnom poli vinou dejinných prekážok zameškalo: „aby sa zozbierali zvyšky ich zvykov, piesní a povestí, ktoré čoraz viac miznú, a aby sa konečne podali dejiny tohto kmeňa národov v celosti, ako si to vyžaduje obraz ľudstva“.

Tento podnet prijali za svoj najmä P. J. Šafárik a Ján Kollár a urobili ho jedným z oporných bodov svojho národno-buditeľského programu. V Šafárikových *Slovanských starožitnostiach* a v Kollárovej rozprave o literárnej vzájomnosti slovanskej je zrejmy vplyv Herderovho kladného ocenenia slovanskej kultúry a ušľachtilých povahových a charakterových kvalít. (Prírodzene, Herderovo hodnotenie slovanskej miernosti malo neskoršie v našom národnom živote aj záporný ohlas, pretože z titulu „holubičej povahy“ sa razil aj nesprávny náhľad na charakter a zmysel našich národných dejín.)

Ján Kollár získal pre svoje slovenské a slovanské ciele od Herdera azda najviac. Herderovo vývinové hľadisko, jeho náhľad na úlohu národov v dejinách, prízvuk na národnú svojráznosť a na dôležitosť reči v utváraní kultúry, ale predovšetkým kategorická požiadavka slobody a rovnoprávnosti pre všetky národy splynuli mu s jeho vlastnými, z domácich prameňov rastúcimi ideovými a politickými úlohami.

Sám Kollár sa priznáva k svojmu nemeckému učiteľovi a v Slávy dcere mu venuje túto znelku:

*Zlatá Lado! stříbroluký Milku!  
Jděte od nás toho večera,  
By zde u hrobu sme Herdera  
S nábožností klaněli se chvílku;*

*Od Hermana po dnes v hriech a mýlku  
Proti Slávě téměř veškera  
Padla pod jménem krev Deutschera,  
Dub jen jednu má k ní vonnou bylku;*

*Kant a Wieland nemá národnosti,  
Klopstock němým, Schiller studeným  
Jest k nám, ne ty kněže člověčnosti;*

*Tys byl prvním Slávův, na vzdor zvyku,  
Obráncem a chválcem vznešeným,  
Začež přijmy od nich čest a díku!*<sup>11</sup>

Pravda, vzťah Kollára, ako aj iných slovanských ideológov k Herderovi je zložitý. Herder bol predovšetkým mysliteľ-teoretik. Pokrokovosť a demokratičnosť v jeho náhľadoch sú síce buržoázneho pôvodu, ako sme už na to poukázali, ale nevznikli z naliehavých spoločensko-triednych väzieb Herdera s politickým dianím jeho vlasti a doby. Jeho humanitný univerzalizmus objíma všetky národy a všetky triedy. Formy triedneho útľaku, ako vôbec akékoľvek násilie človeka na človeku, národa na národe, chápe ako hrubé porušenie prírodného zákona a humanitnej normy a najprísnejšie ich odsudzuje. Nápravu však čaká, ako všetci osvieteneci, od idealizovaného rozumu a mravného obrodenia ľudstva, to znamená, že v jeho návodoch na zlepšenie stavu spoločnosti chýba akákoľvek triedno-revolučná tendencia.

Kollárova humanita, na rozdiel od Herdera, je uzemnená konkrétnymi politickými cieľmi národnooslobodzovacieho boja, takže mu napríklad dovoľuje vyjadrovať aj nenávisť k národným nepriateľom a hanobiteľom ľudských práv. Spoločensko-triedny charakter našich obrodeneckých mysliteľov vystupuje teda do popredia aj pri preberaní Herderových náhľadov a je súčasne najspoľahlivejším znakom pre rozlíšenie ich príbuznosti s Herderom.

Popri Jánovi Kollárovi nachodíme ohlasy Herderových náhľadov v dielach celého radu slovenských autorov tohto obdobia, napríklad u Jura Palkoviča, Jána Hollého, Karola Kuzmányho a v značnej miere u štúrovcov. Ľudovít Štúr rozvinul Herderove náhľady o význame národnej reči pre rozvoj národnej osobitosti; použil ich ako politické argumenty v boji za spisovnú slovenčinu. Herderovo vysoké oceňovanie ľudovej slovesnosti a konkrétne aj slovanských ľudových piesní sa odrazilo v Štúrovej estetike a v jeho teórii o dôležitosti nadväzovať na ľudovú pieseň v novodobej slovenskej poézii. Keby sme hľadali myšlienkové zdroje slovenského národného obrodenia, našli by sme jeden z nich v diele Herderovom.

Čítanie Herdervých myšlienok o vývine ľudstva a osudoch jednotlivých národov, ale najmä kritika chýb jeho vlastného národa vyvoláva ucelenú predstavu o veľkosti tohto demokratického autora. Herder sa nám javí ako jeden z pilierov humanitnej, demokratickej a mierovej tradície v nemeckom národe, tradície, ktorá bola toľko ráz až do súčasnosti pošliapaná rozpínavosťou a spupnosťou druhého, militaristického krídla, vyrastajúceho z fridrichovského prušactva cez Nietzscheho, Bismarcka až po nemecký fašizmus. Dnešný boj o demokratické a mierumilovné Nemecko nie je teda len výsledkom porážky tohto útočného krídla. Naopak, je rozvíjaním starej, pokrokovej tradície, ku ktorej tvorcom patrí aj Johann Gottfried

<sup>11</sup> J. Kollár, *Slávy dcera*, spev I. (Sála), znelka 64.

Herder, slobodymilovný a humanistický Nemec, hlásateľ mieru a bratstva medzi národmi, priekopník tvorivej spolupráce medzi nemeckým a slovanským ľudom.

Elena Várossová

## TRADÍCIE VEDECKÉHO SOCIALIZMU A ÚLOHY MARXISTICKEJ FILOZOFICKEJ HISTORIOGRAFIE

Jednou z významných úloh kultúrnych pracovníkov v krajinách ľudovej demokracie v súčasnosti je vypracovanie vedeckých dejín filozofie národov týchto krajín. Marxistické dejiny filozofie, ktoré pravdivo ukážu vývoj myslenia národov v minulosti, očakáva významné poslanie v politickom a kultúrnom živote ľudovodemokratických krajín. Prispejú k upevneniu pozícií vedeckého socializmu, lebo dokážu, že sú pokrokové tradície minulosti predovšetkým tradíciami materializmu, že je vedecký socializmus jediným oprávneným dedičom týchto tradícií. Súčasne odohrajú významnú úlohu vo výchove pracujúcich ľudovodemokratických krajín v duchu proletárskeho internacionalizmu a socialistického vlastníctva, lebo dokážu, že každý národ vnáša svoj príspevok do klenotnice kultúry ľudstva.

K splneniu tejto úlohy v Poľsku — k vypracovaniu marxistických dejín filozofie poľského národa — prispela aj konferencia poľských a nemeckých historikov filozofie, ktorá bola v minulom roku v Berlíne na Humboldtovej univerzite. Na konferencii sa diskutovalo o uzlových problémoch metodológie výskumu pokrokových tradícií filozofie a spoločenského myslenia. Ako podklad pre diskusiu poslužil medzinárodný referát poľských filozofov B. Baczků a L. Kolakowského na tému *Tradície vedeckého socializmu a úlohy marxistickej filozofickej historiografie*. Uverejňujeme podstatnú časť tohto podnetného referátu.

1. Východiskom úvah o kritériu pokrokovosti pri hodnotení filozofických doktrín je určenie úlohy filozofie v ideologickej nadstavbe triednych spoločností. Filozofia je teoreticky vyjadreným náhľadom na svet, formuláciou a teoretickým zdôvodnením zásad, podľa ktorých sa ľudia v spoločnosti správajú a podľa ktorých sa riadia v spoločenských situáciách. Filozofia, ktorá teda vyjadruje svetonáhľad určitých tried, zúčastňuje sa v každej historickej epoche aktívne boja za upevnenie alebo zrušenie jestvujúcich výrobných vzťahov a ich nadstavby.

Predné metodologické pravidlo historicko-filozofického výskumu — marxistická zásada stranickosti filozofie spočíva teda v objavení objektívnej zákonitosti historického vývoja triedneho boja v oblasti filozofie. Rozdelenie filozofických smerov do dvoch rôznych táborov neprijímame preto, že je „výhodné“, ani preto, že vyhovuje formálnym podmienkam správneho delenia. Nemožno ho jednoducho stavať na istú úroveň s inými formálne správnymi deleniami, lebo odhaľuje základný zákon historického vývoja filozofie ako vývoja boja materializmu s idealizmom, ktorému sú konečne podriadené všetky filozofické problémy a ktorý určuje spôsob ich riešenia v jednotlivých doktrínach. Keďže je tento boj formou triedneho boja v takej zvláštnej oblasti nadstavby, akou je náhľad na svet, keďže každá z takto určených filozofických strán predstavuje odraz záujmov triedy, zásada stranickosti ako metodologické pravidlo vyžaduje od nás, aby sme každú historickú doktrínu skúmali, jednak ako účastníka boja materializmu s idealizmom v určitej historickej etape, jednak ako nástroj určitej triedy, ktorá sa zúčastňuje tohto boja.

Filozofické doktríny nie sú predsa jedine nástrojmi určitých tried, ktoré chcú nanútiť svojim vyznavačom určité spôsoby spoločenského správania; keby to tak bolo, mali by sme všetky ontologické a teoreticko-poznávacie teórie chápať jednoducho ako polovýrobky politických náhľadov, čo by viedlo k určitému historickému pragmatizmu. Filozofické doktríny sú taktiež určitou vedou o svete, ktorá sa hodnotí nielen z hľadiska jej triednej príslušnosti, ale aj z hľadiska pokroku poznania